

Է Տ Ի Ի Դ

Ս. ՏԷՐ-ԶԱՔԱՐԵԱՆԻ

Երեկոն անտանելի ձանձրալի էր. ձանձրալի էր ինչպէս «Բալախանեան» ամեն երեկոյ, որի մասին զաղափար ունենալ կարող է միայն նա, որն իր անձի վերայ փորձել է այդ—ապրել է Բալախանու կեանքով գոնեայ մի քանի ամիս: Մենակութիւն, բառի բուն նշանակութեամբ մենակութիւն, մարդկանց բազմութեան մէջ, կասաշխարհում թէ չկաս, ոչով չի հարցնում. չունես ոչ մի կապ քեզ շրջապատող մարդկանց հետ—ոչ ով չի հետաքրքրւում դրութեամբդ և դու էլ չես հետաքրքրւում ուրիշի դրութեամբ: Հազարաւոր մարդկանց կեանքի ովկիանոսը շարունակ է զանազան կողմերից աչտոնդ «մի կտոր հաց» գտնելու համար և նոքա անսպասուի մէջ մէկը միւսից հեռու բաժ թփիկների պէս ապրում են բաժան բաժան. «ամեն մարդ իր համար». ապրում են ծառայելու համար, ծառայում «մի կտոր հաց» գտնելու համար. ապրում են աւանձնացած, ամեն մէկը իր մէջը մտած: Չկայ մի այնպիսի բան, որ բոլորի սրտին մօտիկ լինէր, որը բոլորին հաւասարապէս հետաքրքրէր, չփում առաջ բերէր, կասկ ստեղծէր: Երկու մարդ չես գտնիլ մի հաւատ, մի զաղափար ունեցող, մի բանի պաշտող. երկու մարդ չես գտնիլ մի ցաւ ունեցող. կրկնում եմ ամեն մէկը կղզիացել է իր մէջ—իր ցաւն ունի, իր հաւատը: Եթէ մարդիկ ընդհանուր մի բան ունին, այդ «հաց» գտնելու «ապահովութիւն», «փող» ձեռք բերելու անդուստ ձգտումն է. մի ձգտում, որն ի հարկէ, մարդկանց միացնելու բնաւորութիւնը և յատկութիւնը չունի:

Բալախան, նոր եկող մարդը, եթէ մարդավայել կեանքի մասին փոքր իշատէ գաղափար ունի, առաջ մի վրդովւում է, խօսում է, դէս ու դէն է ընկնում, աշխատում է պապ, ընկերութիւն ստեղծել. յետոյ, շատ շուտ ճահիճը կլանում է նրան և կրկին ամեն ինչ գնում է իր սովորական կարգով:

— Եղբայր, գոնեայ ամիսը մի անգամ ժողովւենք, ուրիշ ոչինչ, ուղղակի քէփ անելու — ախար անասունն էլ այսպիսի կեանք չի վարում, բացականչում է արդէն յուսահատւած նորեկը: Պատահում է, որ մէկին աջողում է զլուխ բերել Քէփի երեկոն. հաւաքւում են մի քանի հոգի մէկի մօտ: Մէկը գալիս է ժամի 6-ին, միւսը 7-ին, երրորդը 8-ին, 9-ին և աւելի ուշ: Սկսւում են պատէրներ խորովածի, պիւլաի գինու և այլն: Ժողովւածների մէջ ընդհանուր խօսակցութեան նիւթ չկայ, և ահա սկսւում է մի այսպիսի բան:

— Ժելոնկան հորից հանեցիք. հարցնում է մէկը միւսից:

— Ե՛հ, գրողը տանի այսպիսի պաշտօնը. 10-դ Խից ժելոնկան հանեցինք, շտանգները մնացին 8-դ Խի մէջ, պատասխանում է այս վերջինը: Մի՞թէ: Ինչպէս պատահեց: Այսպէս և այնպէս: Հարցեր և պատասխաններ երկու հոգու մէջ:

Հէնց այդ ժամանակ ուրիշ երկու հոգի խօսում են.

— Իմանում եմ, ասում են Գէորգեանցի մօտ տեղ է բացւում 150 մանէթով և կարծեմ աշխատում են Մեսրոպին գցել այնտեղ. չի՞ կարելի մի կերպ անել, որ ես վարձեմ:

— Վատ չի լինի, բայց հիմա միջոցով և այլն և այլն:

Մի երրորդ զոյգ խօսում է մի ուրիշ անկիւնում — բոլորը առանձին առանձին և բոլորն էլ նաւթի, հացի, տեղի և փողի շուրջը և այդպէս անվերջ:

— Այդ էլի էս զահրումար հորն ու նաւթը. ախար այդ զահրումարը մեզ բոլորովին անասնացրից, դէ՛հերիք է էլի՛ Սա ի՞նչ խողութիւն է՝ — նաւթ, նաւթ, նաւթ, հոր ու հոր, հերիք է էլի, ուշքի գալով բացականչում է մէկը:

Խօսակցութիւնը փոխւում է, բայց մի քանի բոլեից յետոյ նոյն բողոքողը անգիտակցաբար բացականչում է «Այ տղայ, Շապուհեանցի հորը էլի խփում է (фантазирует), այսպէս էլ բազմ կը լինի»:

— Միթէ, ուժեղ է, քանի հարիւր հազար (փութ) է խփում, բացականչում են մի քանի հողի միասին, և նաւթը կրկին դառնում է խօսակցութեան միակ առարկան, կրկին մարդիկ ցոյց են տալիս վերին աստիճանի մեծ հետաքրքրութիւն դէպի «աջող տեղ», դէպի «լաւ ռոճիկ», մինչև որ ուշքի գալով մէկը նորից բացականչում է. «Ո՛հ հերիք է էլի, տղերք», «մենք անասնացել ենք» և այլն:

Սկսում է մի այլ խօսակցութիւն հարկադրւած, առանց ներքին պահանջի, ուր շուտ շուտ լսում է «հարկաւոր է» խօսքը: Հարկաւոր է գրականական երեկոյթներ սարքել, հարկաւոր է ընկերական երեկոյթներ սարքել, հարկաւոր է շփուել, հարկաւոր է...

Յանկարծ հեռախօսի զանգակը հնչում է, մէկը «~~հո~~» ասելով նրա հասցէին, գնում է նրանով խօսելու, մնացածները ուրախութեամբ (իրանք չիմանալով են ուրախանում) լռում են մինչև նա գալիս է:

— Հը՞, ով էր, ինչ էին ասում, հարցնում են կրկին մի քանի հողի միասին:

— Ա՛ դրանց հէրն անիծած, Նորելիցն են հարցնում թէ ինչո՞ւ նաւթներիս մէջը ջուր կայ: Մահանայ է էլի, նաւթը էժանացել է, ընդունելը ձեռնտու չէ, սկսում են իրանց սովորական նազն ու թուզը և այլն և այլն: Կրկին նաւթ, նաւթ, նաւթ:

Խօսակցութեան ուրիշ նիւթ չկայ, հնարում են մի կերպ մինչև ընթրիք, որին ամենքն էլ անհամբեր սպասում են որպէս տղատիչ հրեշտակին: Երբ գինին հրապարակ է գալիս և նրանից «մի փոքր» անուշ են անում, տղորց աչքերի մէջ փայլ է երևում, լեզուները փոքր բացւում են:

Շուտ շուտ լսում են «տայ Աստուած» խօսքերը. «տայ Աստուած որ գրադարան բացւի, տայ Աստուած, որ մեր «խոզէյիները» (տէրերը) իրանց ծառայողների համար բնակարաններ շինեն, տայ Աստուած, որ նոքա փափկանան և վերաբերեն դէպի իրանց ծառայողները, որպէս դէպի մարդիկ, ճանաչեն նոցա մէջ մարդկային արժանաւորութիւնը, տայ Աստուած... Բայց և այնպէս տիրում է մի տեսակ անկենդանութիւն—անկեղծութիւն չկայ և կարծես թէ խօսողները իրանք էլ իրանց ասածին չեն հաւատում և չեն համակրում:

Ընթրիքից յետոյ մի քանիսը իսկոյն դնում են զգործ ունինքս շնորհիւ աշխարհի կեանքը և աչլն ասելով. մնում են մի քանի հոգի, որոնք անյարմար են համարում ընթրիքից իսկոյն և եթ ցուելը և, որպէս զի լուռ նստած չմնան, սկսում են, ձևի համար, ինքնաքննադատութիւնը:

Ձենք շփուում, խոյս ենք տալիս փոքրերից, կրտսեր եղբօրից, մեծամտութիւնը քանդում է մեր տունը. հարկաւոր է մշակի, արհեստաւորի հետ նստել վերկենալ. մէջ քաշել նրանց, յամենայն դէպս չխորշել նրանցից», հարկաւոր է ձեռք վերցնել կաստայականութիւնից», «հարկաւոր է» և աչլն Խօսքերի և միատեսակ խօսքերի կախարդած շրջանից դուրս ոչ մի քայլ:

Մի կերպ վերջանում է երեկոն, և, պէտք է ասած, վերջանում է յուրախութիւն ամենքիս Դուրս դալուց յետոյ նոքա իրանց թեթեւացած են զգում. արհեստական երեկոյի ծանրութիւնը «իսկական» ձգտմանց ծածկելու դժարութիւնը ընկնում են նրանց ուսերից և, առանձնանալով, նոցանից ամեն մէկը ազատ մտածում է նաւթի և ռոճիկի մասին, ամբողջ էութեամբ խորասուզւում է հացս գտնելու մտքի մէջ: «Երեկոն» էլ չի կրկնւում մինչև մի ուրիշ նորեկի մէջ ընկնելը:

Կրկին նոյն բողոքը, կրկին նոյնպիսի մի երեկոյ և կրկին լուութիւն, առանձնութիւն. անվերջ, միատեսակ և մեքենայ դարձնող աշխատանք. ուտել, խմել և քնել:

Մարդկանցից շատերը այնքան են բթացել որ ձանձրութիւն էլ չեն զգում. բանում են, բանեցնում են, խեղդում են իրանցից թոյլերին և իրանցից ուժեղներին սպասաւորելով առաջ են դնում, և երջանիկ են: Կան նաև այնպիսիները որոնց, ամեն ինչ, որպէս երկնքի թռչուններին, տրւում է առանց ցանկելու. նոքա էլ ի հարկէ երջանիկ են և ձանձրութեան տակ չեն ընկնում. քնում են մինչև ժամի 10-ը, յետոյ թղթերին ստորագրում, հրամաններ տալիս, ուտում, խմում և կրկին քնում մինչև երեկոյ, որը վրաց հասնելով չի բերում նրանց այն անտանելի ձանձրութիւնը, որի տակ ճնշւում են հասարակ մահկանացուները—այլ ուրախութիւն կանաչ սեղանի և զինու բաժակի շուրջը: Սիրում են Հաջիդին, խօսում են Բէօրնէ ու Շեխ-լիբից, օղի մէջ սաւառնում են և իջնելով

ցաւերով լի աշխարհը, նրան ստեղծած են համարում իրանց բաւականութիւնների համար—նորա համար որպէս զի իրանց վրայ նայեն մարդիկ և ուրախանան, հիանան. իսկ երբ մէկը յանդգնուում է այլ կերպ նայել նրանց վրայ՝ սաստիկ բարկանում են և այդ մէկին...

Այդպէս, երեկոն սովորական «Բալախանեան» էր, կեանքի զարկերակ չէր նշմարում ոչ մի տեղ. բայց այս անգամ ձանձրութիւնը ևս առաւել սաստիկ, ուղղակի սպանիչ էր շնորհիւ դուրսը փչող հիւսիսային քամուն, որի կատաղի մենչիւնը ամեն կողմ թաղաւորելով, խլացնում էր մեքենաներից ելնող շոգու ուժգին ֆշշոցն ու տնքոցը նոյն խփելի էր և նաւթ քաշողը. չէր երգում նա իր մեկամաղձոտ սրտաշարժ երգը՝ «Այն թէ տար ինձ Աստուծ, լեռը բարձրանալ, հայրենի երկիր, քեզ մի էլ տեսնել, կարօտդ առնել» և այլն. Երեւի ցուրտը կուշ էր բերել թշուառականին և ձայնը փորը գցել...

Ես էլ սովորականին պէս տանս մենակ նստած տեղային լրագրի օրւայ համարն էի կարդում. կարծեմ երրորդ անգամ, պարապութիւնից, Դուռս ծնծեցին, դանդաղութեամբ վերկացայ տեղիցս և բաց արի նրան:

—Պահ, անտէր մնաս, քամի՛, քիչ է մնում գետինը պոկի, մարդուս շորացնի, ասելով ներս ընկաւ բերան-մերանը շարժով փաթաթած Միքասը, և ոչինչ, նոյն իսկ բարի երեկոյ չասած, սկսեց շարժը բացանել և քիթն ու բերանը ազատել:

Նա մեր դիւղացի էր (այսինքն մենք համադիւղացի էինք) և ծառայում էր իմ հարեան նաւթահանքում գիշերւայ գործակատարի հասարակ պաշտօնով: Նորա հետ տեսնում էի շատ քիչ—միայն փողոցում, պատահամբ, և աւելի էլ քիչ խօսում. Բարեւ, Աստուծոյ բարին—պրծանք գնաց: Ես երբէք չէի սպասում, որ նա համարձակութիւն կունենայ գալ իմ տունը, այդ պատճառով էլ զարմացմամբ նայեցի նրան երեսն ի վեր: Նա այդ նկատեց և ձեւացրեց թէ չի նկատում: Ես խէթ աչքով նայեցի նորա մաշած և կեղտոտ շորերին. նա այդ էլ նկատեց. բայց էլի վրան չառաւ:

—Ինչու ևս ոտի վրայ մնացել, պ. Սեդրակ, նեղութիւն մի քաշիր, ես մի շատ հասարակ մարդ եմ, ոտի վրայ մի կանգնիլ,

նստիր —ասաց նա ինձ մի տեսակ հեղնութեամբ, իսկ ինքը առանց այլ և այլութեան առաւ բազկաթուռը և նստեց: Քիչ էր մնացել, որ Կրեդոսի որդու պէս ծկլտալի թէ՛ աւնիրաւ, ինչ ես անումս և այլն, բայց մի կերպ զսպեցի բարկութիւնս, բայց և այնպէս մի վերին աստիճանի թշնամական հայեացք գցեցի նորա վերայ: Այդ ժամանակ միայն նկատեցի, որ նա խմած է, որով և բացադուեցին նորա համարձակութիւնները:

Ինչ պէտք էր արած. պահապանին կանչել, որ դուրս տանեն նրան իմ բնակարանից, շատ խիստ կը լինէր. «ինչպէս էլ լինի» մեր գիւղացին է, լաւ չէ մտածում էի ես. իսկ նա ունքերը կիտած, գլուխը քաշ էր գցել և նայում էր սեղանի վրայ գցած, ոսկի թելերով նախշած, թանգագին ծածկոցին: Նա նայում էր ծածկոցին գլուխը շարժելով և հըմ մտնելով:

Ճարահատեալ առաջ աթոռս և նստեցի նրանից բաւականին հեռու և, լրագրի թերթը առնելով ձեռքս, սկսեցի իբր թէ կարդալ:

—Մօտիկ նստիր, մօտիկ, Սեդրակ խոզէյին, պարոն ինժեներ, *ваше благородіе*, կարդալու ժամանակ չէ, զաղեթդ չի փախիլ, յետոյ էլ կը կարդաս, մօտդ հիւր եմ եկել, մի վախենար, ես էլ քեզ պէս մարդ եմ, ինձ էլ Ասուած է ստեղծել. շորերիս կեղտը քեզ չի կպիլի, կ'զի էլ՝ ջանդ լինի սաղ, զարաւաղդ կը լւանայ, կեղտը կը գնայ — ասաց նա խուլոտ ձայնով, նեղացած — և գլուխը շաշահարելով աւելացրեց՝ հայեան, այ գիդի հնա:

Մինասին արբած չէի տեսել. նայում էի վրան և չպատասխանեցի: Փոքր լուս թիւնից յետոյ նա էլի խօսեց.

—Դէ խօսիր էլի, Սեդրակ խոզէյին, այ Դաւութենց Սաքուն տղայ. Ասուած քեզ լեզու է տւել, խօսալու ընդունակութիւն, մի հարցուր թէ՛ այ շինական, ինչպէս ես, ինչ տեղ ես, սաղ ես թէ՛ մեռած, կուշտ ես թէ՛ քաղցած — հօ զենաւդ չի թափւի, հօ չինըդ չի ընկնի, ինչ ես քարի պէս լուել. նա ուժգին ախ քաշեց, կրկին ունքերը վրայ տւեց, մոռածմունքի մէջ ընկաւ և երկար լուռ մնաց:

Որտեղ էիր, կը լինի երկու ամիս է չես երևումս, ինքս էլ չը գիտեմ ինչու այդ և ոչ ուրիշ հարցով դիմեցի Մինասին, դիմեցի, որպէս զի լուս թիւնը խանդարւի:

Այդքան ժամանակ լուս թիւնիցս յետոյ, նա յոյսը կտրել էր

Թէ երբ և իցէ իրա մօտ բերանս կը բանամ. այդ պատճառով, երբ ձայնս լսեց նա, համարեա վերթռաւ, ինչպէս մի մարդ, որին անսպասելի կերպով զարթեցրին քաղցր քնից։

— Փափաղիս տակին, պ. ինժեներ, փափաղիս տակին, այն. ասաց նա մի տեսակ ատամները շրժտացնելով. յետոյ յանկարծ ձեռքը մուշտի առաւ և խփեց սեղանին։

— Գիւղն էի գնացել—կրկին սկսեց նա—դու այդ չգիտէիր ի հարկէ, ինչ ասել կուզի... Հայեա, ա գիդի հա...

— Խօսիր տեսնեմ՝ գիւղումն ինչ կայ, ինչ են ասում, սաղ սալամաթ ե՛ն, հարցրի ես մի բան հարցրած լինելու համար, մանաւանդ որ նա այդ պահանջում էր։

Մինասը խփոյն չպատասխանեց հարցերիս. նա նայեց երեսիս այնպէս, որ կարծես կամենում էր այնտեղ կարդալ Թէ արդեօք իսկապէս ինձ հետաքրքրում է գիւղը իւր դրութեամբ, Թէ հէնց այնպէս եմ հարցնում։

Գուշակելով նորա այդ միտքը, ես աշխատեցի զէմքիս լրջութիւն տալ և հետաքրքրւած ձևանալ։ Մինասը ինձնից դարձրեց երեսը, աչքը յառեց ճրագի բոցին և փոքր յետոյ, առանց աչքերը հեռացնելու ճրագից, սկսեց.

— Գիւղը՛, ինչու, կայ իրա համար էլի... Գիւղը, հը՛մ, քանդւածը քանդւել է, մնացածն էլ քանդուում է, վերջացրեց նա յանկարծ։ Տիրեց լռութիւն, որը տևեց մօտ 10 րոպէ. յետոյ Մինասը սկսեց երգել Թուրքերէն.

Անճար սիրելիս մի լար.

Յո՛ր է, կանցնի, մի լար։

Այս դուռը կապող Աստուած

Մի օր կը բացի էլ մի լար, այ, ցաւդ տանեմ
հայ, հայ...

Ես զգացի, որ նա ունէր մի ցաւ, մի խոր վիշտ, որը նրան տանջում էր և որի մասին խօսելու անգուսպ պահանջ էր զգում նա, բայց, «ինձ ինչ», մտածեցի ես և կրկին լուռ մնացի։

Նա բնագոյումով զգաց այն անհուն սառնութիւնը, որը Թաղաւորում էր իմ սրտի մէջ և հասկացաւ իմ անսահման անտարբերութիւնը դէպի իր ցաւերը։ Զգաց, փոշմանեց որ եկել էր իմ մօտ

և մի տեսակ տատանման մէջ ընկաւ. «գնալ թէ մնալ» գրեած էր նորա դէմքի վրայ, չնայելով որ հարբած էր նա: Նա վերկացաւ տեղից, մի քայլ արաւ դէպի դուռը, բայց նկատելով իր դէմքի վրայ ուրախութիւն, ջգրու կրկին նստեց իրա տեղը:

Այդ արդէն չափից դուրս էր, բարկացա՛յ եւս և կոպտութեամբ ասացիւ—Ձեր կարելի որ քիչ լակէիր, կամ, լակելուցդ յետոյ, խսկի չլինի տեղդ վայրընկնէիր և թրև չգայիր:

Վիրաւորած այդ խօսքերից Մինասը բառի բուն նշանակութեամբ կատաղեց, որ ես բոլորովին չէի սպասում. կատաղեց, արագութեամբ առաւ աթոռը, դրեց դիմացս, նստեց բոլորովին մօտիկ, համարեա քիթը քթիս տւած, չռեց աչքերը. մի բոպէ մնաց առանց շունչ քաշելու և երբ խօսալ սկսեց, ինձ թւաց, թէ մի ռումբ պայթեց.

—Այ ձեր ամբողջ մարդկութիւնը, որի վրայ թքելն անգամ ավստոս է: Նախատել—այդ դուք գիտէք, կարող էք, և միայն նախատել և այդ, ձեր մեռելութիւնը, փթածութիւնը ծածկելու համար: Ձեր մասսաբը, որ բնաւ չունէք, նզովմած. որդն էք դուք և զգւելիներ, որոնց սրտին անհասկանալի են մեր ցաւն ու հոգսերը, մեզ մաշող տառապանքները, որոնք ճնշում են հէնց մեծ մասամբ ձեր զարշնչիներիդ պատճառով. նզովէք դուք, որ սրտի տեղ ստամոքսով էք զգում, որ...

Բայց բարկութիւնս զագաթնակէտին հասած, մեռելի գոյն ստացած, ես տեղիցս վեր թռայ, որ պահապանիս կանչեմ, դուրս շարտելու աչս անկոչ հիւրին:

Նա հասկացաւ դիտաւորութիւնս, խօսքը կիսատ թողեց, կտրեց առաջս—նստիր, ասաց—ես պէտք է քեզ պատասխանեմ և այնպէս գնամ: Եթէ չես ուզում որ մեծ խաչառակութիւն անեմ—ինձ համար այժմ միւլենոյնն է—նստիր:

Ճար չունէի, չինչ կասեն, եթէ լսեն որ մի որ և է պրիկաշիկ (գործակար) փունս է եկել և սկանդալ արել: մոտճեցի և նստեցի:

Սպասածիս հակառակ Մինասը փոքր հանդարտեց և սկսեց խօսել առանց առանձին բարկութեան, այլ սիրտը լի, զգացւած.

—Ինչո՞ւ եմ արբել, հարցնում ես դու.—որովհետեւ (շեշտելով խօսքերը) տեսնում ես այստեղ (նա ցոյց էր տալիս սիրտը) այրւում

է ու խորովուած ցաւերից.—ցաւերից, որոնք տարիներ ընթաց-
քում մնում են անբուժելի, հասկանում ես, պ. Սեդրակ (առանձին
շեշտելով պարոնն խօսքը)։ Հարբել եմ, — որովհետեւ բառի բուն նշանա-
կութեամբ մենակ եմ—ցաւերս հարցնող, դարմանող չկայ. չեմ լսում
մէկից մի խորհուրդ, մի համակրական խօսք, յոյս չունիմ մէկի օգ-
նութեան վրայ։ Դու իմ համագիւղացին ես. մի ժամանակ մեր հայ-
րերը մեր դրութեան մէջ են եղել, մի ցաւ և մի ուրախութիւն
են ունեցել. միմեանց ցաւին տեղեակ, միմեանց ցաւակցող և օգնող
են եղել, իսկ դու աչժամ, փողոցում ինձ պատահելիս, ձեռացնում
ես թէ ինձ չես տեսնում. ինձնից խորշում ես ինչպէս խօլերա-
ցից... մնացած մարդիկն էլ քեզ պէս։ Երեք տարի հարեանդ եմ.
Թրքես մի օր, մի, եթէ ոչ հասարակ, զոնեայ ազիդ օր մտաբերել
ինձ, կանչել տունդ, հետս, որպէս մարդու, խօսացել, մի բան
հարցրել, մի բան սովորեցրել։ Զէ որ զես արել—չեն արել և ու-
րիշ քեզ նմանները։ Բայց ես էլ մարդեմ, քար չեմ. մի օր մենա-
կութիւն, երկու օր, մի ամիս, մի տարի, անվերջ հօ տանել չի լի-
նի... բայց ես տարիներով մենակ եմ։ Մենակ եմ ոչ թէ այն պատ-
ճառով, որ դող ու աւաղակ եմ, սաստիկ տգէտ եմ, այլ աղքատ
եմ և վարում եմ չնչին պաշտօն։ Ես գտնւում եմ վատ հանգամանք-
ների մէջ, ապրում եմ այնպիսի խուցում, ուր խողը չի ապրի, ստա-
նում եմ այնքան քիչ ու չնչին, որ ընտանիքս հազար ցաւերից դար-
մանել չեմ կարող։ Ես թողել եմ տուն ու տեղ, կին ու երեխայ,
եկել եմ օտարութիւն, որ փող աշխատեմ և հայրական պարտքերս
վճարեմ։ Ընտանեաց կարօտ, պարտքի հոգս, միանկութիւն, անքուն
գիշերներ, լաց... այ ինչու եմ խմել։ Խմել եմ առաջին անգամ, որ
թմրեմ, որ այդ բոլորը զոնեա մի ժամ, մի բոպէ մոռանամ, բարե-
կամ, հասկանում ես—բայց մոռանալ չկարողանալով մօտդ եկայ,
զգիւղականս է՝ մտածելով, «փոքր ինչ կը խօսեմ, դարդահան կը լինեմ»։
Առաջին խօսքդ—յանդիմանութիւն—որովհետեւ սենեակդ տաքէ, ըն-
կերներ ունիս, կինդ ու երեխայքդ մօտդ պահելու աջող պայմաններ...

Իմ յանդիմանութիւնը նրա վրայ սառւ ջրի ազդեցութիւն էր
արել, գինովութիւնը անցել էր, նա խօսում էր լուրջ և նրա
դէմքը ստացել էր ականուր և խելօք արտայայտութիւն։ Փոքր կանդ
առնելուց յետոյ նա էլի սկսեց.

—Գիւղի վերջին աղքատի որդի Մինասին յիշում ես ուսումնարանում։ (չգիտեմ ինչու իր մասին սկսեց խօսել երրորդ դէմքով), նա հազար անգամ սովորեցրել է հէնց քու դասերդ. մի անգամից մի անգամ, դեռ այն ժամանակ, լսել էի նրա մասին մի վատ բան, մի ամենաչին կեղտոտութիւն։ Դու գիտես որ ծայրայեղ անձարութիւնը նրան զրկեց ուսումնարանից և մանուկ հասակում շրպրտեց նրան օտարութեան մէջ պանդխտութեան ցուպը տալով ձեռքը։ Մի անգամից մի անգամ լսել էի որ նա, իր ամենանեղ դրութեան ժամանակն անգամ, արած լինի մի վարմունք, որը մարդուն կեղտոտում է, մի անգամ լսած կմտ, որ նա գողացել է, մէկին ֆեսետել, իր Վարդկային սպառնալիքները։ Թէ դու հասարակ մշակութիւնը ստորութիւն ես համարում և անւանում։ Ձեռք յիշում արդեօք որ նա ձեզպէս ուսանողութեան ժամանակ իդէալիստներին նպաստած լինի իր ծառայութիւններով և նոյն իսկ աղքատիկ գրպանով, յիշում եմ։ Հապա ինչու այժմ, փողոցում պատահելիս էլ, խոյս ես տալիս—նա մոռացած է,—որովհետև այժմ ձեզ չեն հարկաւոր նրա, այժմ ձեզ համար չնչին, կոպէկները, նրա ծառայութիւնները։ Մոռացած է նա, և ով գիտէ թէ մոռացած չեն նրա պէս հազարաւորները—առանց որոնց բարոյական և նիւթական օգնութեան գուցէ դու և շատ քեզ նմանները այս իմ օրում լինէիք և հարբում լինէիք ոչ թէ երեք տարէնը մի անգամ, այլ օրը երեք անգամ։

Դուք չէք հարբում—շարունակեց նա—և կամ, երբ խմում էք, թրև չէք գալիս, բայց դա մի մեծ առաւելութիւն չէ, քանի որ ձեր սրբութիւն սրբութեանցն է թուրքի այն առածը թէ՛ «Երբ տեսնում ես վարդը, նրան կտրիր, թուփը այրիր», և այդ ի հարկէ աւելի վատ է քան հարբելը։ Այդպիսի բան սերտած լինելով դուք ձեզ հեռու էք պահում այն ամենից, ինչից անմիջապէս օգուտ չունէք։ Մարդկանց հետ էլ յարաբերութիւն էք պահպանում, երբ նոցանից մի որ և է օգուտ էք սպասում. երբ օգուտը վերցրած պրծած է՝ նրանցից փախչում էք որպէս ժանտախտից, «մի գուցէ այժմ փոխադարձ օգնութիւն պահանջեն» մտածելով։ Նս ձեզ վաղուց է ուսումնասիրում եմ և զգում ձեզանից վերին աստիճանի, անսահման կերպով. որովհետև դուք նմանում էք այն ստոր գետաղաներին, որոնք մի կերպ, թէկուզ գողութեամբ, կին ու քոյր

վաճառելով հարստանալով, իրանց անմահ են համարում և իրանց երեկւայ ընկերոջ վրայ բանեցնում են նոյն տմարդութիւնները, որոնց մի քանի ժամանակ առաջ իրանք էին ենթակայ և որոնց դէմ երեկ իրանք էին բողոքում ևս շատ եմ նկատել, որ ձեզ պէսները, երբ նոյն իսկ երկու հասարակ խօսք են ասում իրանց ոչ-բարձր ուսումով եղբորը, ասում են այնպէս, որ ամբողջ դէմքերը կարծես ասում լինեն՝ «տես, որքան բարի և ազնիւ ենք մենք, որ լայեղ ենք անում հետդ խօսալու», այնքան մեծամիտն են նրանք, դուք։ Մէկ խելքը գլխին մարդ լինի, հարցնի թէ ի՞նչով էք պարծենում և Որ ինժեներ էք, Հպարտանալու բանէ որ դուք մի արհեստ գիտէք, մի արհեստ «հաց դոնելու» համար։ Զէ որ դերձակն ու դարբինն էլ մի մի արհեստաւորներ են և իրանց համար հաց են աշխատում Թէ դուք պարծենում էք նրանով, որ, դարբնի աշխատանքը գործ դնելով, նրանից շատ էք ստանում։ «կուշտ» էք և «մաքուր»։ Թէ պարծենում էք նրանով, որ շրջապատող տգէտ հասարակութիւնը ձեզ լաւ չի ճանաչում։ և նրա հարուստ (փողով) անդամները յիմարաբար տալիս են ձեզ, իրանց աղջիկների հետ, հազար ու մի ճանապարհով դանձած հարստութեան մի մասը, ձեզ այդպէս ասած որսում են փողով։ Բայց, այնու ամենայնիւ ձեր ամբողջ ձգտումն է «հաց» դոնել։ Ուրեմն դարբնից բարձր չէք, իսկ շատ դարբիններից նոյն իսկ ստոր էք, որովհետեւ «մարդու» մասին նրանք աւելի են մտածում քան թէ դուք։ Շատ արհեստաւորներ գիտեմ, որոնք իրանց դառն քրտինքի աշխատանքով նպաստել են ձեզպէսներին ուսանելու, նպաստել են, յուսալով որ մի օր կատարեալ մարդ դարձած կը գաք և, հասարակութեան շահերին նւիրելով ձեզ, լուսաւորութեան ու մարդկայնութեան կառքը առաջ կը մղէք, առանց —դէպի խաւար անկիւնները մեր թշուառ հայրենիքի։ Իսկ դուք սովորել էք զանազանել միմեանցից քարերի տեսակները, իմանալ նրանց կազմութիւնը, հագել էք փայլուն կոճակներով շորեր, մուրճերով զըլխարկ էք դրել, մի խօսքով կոկէտ կնկա պէս պէս զարդարել էք զգեստներով, տգէտ և միամիտ հասարակութեան աչքը թող էք փչում, խաբում նրանց և ինքներդ խաբւում։ . Եւ որքան կեղծաւոր և երկերեսանի էք դուք. մի ձեռքով երեսներդ էք կնքում, միւսով աշխարհը քանդում, մարդիկ դժբաղդացնում, լեզուներդ ու-

րիշ է խօսում, սրտներդ ուրիշ... զգուժմ եմ ձեզանից. Համեցէք, կարդացէք այս նամակը—ասաց նա—մեկնելով ինձ մի ծալած թերթ, որ նա հանեց գրպանից:

Անասելի կերպով ձանձրացել էի, հոգնել էի նրա բացատրութիւններից ու քննադատութիւններից, այժմ էլ պէտք է նամակը կարդայի, չէի ուզում, բայց նա այնպէս պահանջեց, որ հարկադրւած էի կարդալ:

Վերելի եղբայր Մինաս—գրւած էր այդ նամակում—Այն ինչ իմ գլխին եկաւ, թշնամու գլուխը չգաջ. Անցեալ օրը տունս սգի տուն էր. այժմ էլ երբ չիշում եմ, գլուխս պտոյտ է գալիս, սիրտս հայ անում թէ տրաքւի ու ցրիւ գաջ... Քեզ յայտնի Ասլանեանը Թիֆլիսից հայրենիք վերադառնալով, ձեռք է առել իր հանգուցեալ հօր՝ գիւղական յայտնի վաշխառւի թողած մուրհակներով փողերը ժողովել: Մի տասը տարի սրանից առաջ «բարի ժամանակ» լինելով, պարտք վերցնողները իրանք գրել չիմանալով, по простотѣ душевно, թոյլ էին տալիս, որ մուրհակները գրւէին պարտք տուողի ձեռքով: Թէ ինչ հեռեանքների էր հասցնում այդպիսի «պարզութիւնը», դու այդ գիտես: Հայրս էլ, գգիր Հայրապետը, ոչ թէ միայն գրել, համրել էլ չգիտէր, փող չէր ճանաչում, չէր կարողանում մանեթանոցը հնգանոցից և հնգանոցը տասանոցից ջոկել, չգիտէր՝ երեքն է շատ թէ երկուսը. մի խօսքով թւերի մասին նա բնաւ հասկացողութիւն չուներ: Ահա այդ մարդը Ասլանեանի հօրից չի սուն բուբլի փող էր վերցրել և մուրհակ տւել... Տարիների ընթացքում մենք ամբողջ ընտանիքով, ինչպէս քեզ էլ յայտնի է, նրա հլու հպատակն էինք, նրա տանն ու արտում ձրի մշակներս Բայց այդ ընդին պարտքը Աստուծոյ կրակ ու պատիժ դարձաւ. որքան բանում էինք՝ նա հէնց շարունակում էր աճել տոկոսներով և բարդւել մեզ համար անհասկանալի հաշիւներով:

Վեհանքի մէջ առասպելական բաներ շատ են պատահում, բայց մեր այդ պարտքի պատմութիւնը առասպելականից էլ անցել է:

Ուրիշ տարի Բագուում ծառայում էի և կտրելով ջանիցս ու բերանիցս՝ շարունակ փող էր որ ուղարկում էի գիւղը, որպէս զի այդ պարտքից թափւում և ազատ շունչ քաշեմ: Բայց իղուր. նա դնալով շատանում էր: Գլուխդ ինչ ցաւացնեմ, ի միջի ալոց, ևս

էլ Ասլանեանցի պարտականներին մէկն էի և իմ անւան դէմ նրա հօր տոսնալիքներին մէջ 229 մանէթ 53 կոպէկ էր դրւած: Թուքս չորացել էր այդ իմանալով:

Վնծպէս դիւղացու համար, որը կէս օրավար, ուրեմն չոր հաց տալու կարողութիւնից զուրկ հող ունի հայրենիքում և որի ամսականը օտարութիւն դուրս եկած ժամանակ ամենաչափող հանգամանքներում ամենաշատը տասնուհինգ մանէթ է, մի այդպիսի դումար վճարելը բոլորովին անհնարին լան է. նորա տոկոսը միայն Լօթանասուն մանէթ կանի, ինչ հողը տայի գլխիս: Կարծելով որ երիտասարդ Ասլանեանը Թիֆլիսում ձեռք բերած կը լինի «ազնուութիւն» և «բարեսրտութիւն» յատկութիւններից, զիմեցի նորան, բացադրեցի այդ պարտքի ծննդեան և աճման պատմութիւնը և ազաչեցի որ լաւ հաշի իր հօր տւածը տասը տոկոսով (բարդ) և մեր մշակութիւնները դուրս գալ առաջինից և եթէ պարտ կը մնամ—այն նա պահանջի: Բայց աւաղ. կոպիտ վաշխառուն փոխել էր շորերը, լեզուն, խօսելու ձևերը. իսկ ներքուստ հարազատ ժառանգն էր մնացել իր չիշատակութեան արժանի հօր: Նա ոչ եթէ միայն չպակասցրեց պարտքի քանակութիւնը, ժամանակ էլ չուեց, որ աշխատեմ և այնպէս վճարեմ: Նա ծախեց տանս եղած շեղածը, պղնձից սկսած մինչև ջրի ջամն ու բաժակը. երեխաներիս տակից հանեց մի հատիկ կարպետը, գոմիցս քշեց վերջի կոմի ու հորթը և վերջապէս չբաւականանալով այդ բոլորով՝ կնոջս մատից հանել տւեց նշանի և սրակի մատանիները, մէկը արծաթի միւսը ոսկու...

Այստեղ մնալը ինձ համար մահից վատ է և վերջապէս անհնարին է. եկամտի ոչ մի աղբիւր չունիմ, երեխայքս սովամահ լինելու վտանգի են ենթարկւած: Մինաս, վերեւը Ասուած, ներքեւ դու, չիշիր այն կոոր հացը, որ միասին կտրեւ ենք, խնայիր իմ անմեղ երեխաներին, ինձ համար մի որ և է գործ գտիր, մի քսան մանէթ ճանապարհի ծախք ուլարկիր, գլուխս առնեմ զամ այդտեղ, հեռանամ այս դժոխք աշխարհից, ուր ոչ լաւ զգացմունք է մնացել, ոչ մարդկութիւն, ուր մարդիկ սպրում են իրանց նմանների արիւնով, ուր մարդիկ գիշակեր զազաններից վատթարացել են: Հեռանամ, մէջքովս քար կրեմ և մի կերպ հաց դռնելով աղատեմ՝ երեխայոցս սովամահից և ծածկեմ ամօթս:

«Մինաս, ցաւդ առնեմ, միակ յոյսս դու ես. չուտ ինձ մի օգնութիւն հասցուր, փրկիր ինձ...»

Նամակի մէջ ի միջի ալլոց կային մի քանի չափից դուրս տխուր տեղեկութիւններ գիւղից. «գիւղացոց գլխին ջուր է մաղւել», «ապրուստի ոչ մի միջոց չ'ունին», «անտառատուր մի բիլեթ է տալիս իր արեգդէշիկին ածուխ աչրելու. մի հատ բիլէթ. բայց նա տիրանում է անտառին և փշացնում նրան անխնայ կերպով», «տանտէրի կաշառակերութիւնը սահման չունի», «աւազակները օրը ցերեկով գիւղեր են թալանում, մարդիկ կոտորում, զանազան բարումն, «անտէր ենք մնացել, ձայներս լսող, խօսքներս հասկացող չկայ և այլն և այլն. նամակի տակ գրւած էր «Քո թշւառ Վանէս Հայրատետեանի տեղ նորա խնդրանքը գրեց ուսուցիչ Աւետիս Աղանեան»:

—Այժմ նեղութիւն կրեցէք կարդալ այս յօդւածը, մեկնելով ինձ հայ լրագիրներից մէկի համարը ասաց Մինասը Վերցրի և կարկասցի:

Բաւականին կոկ լեզւով թղթակիցը նկարագրել էր, իր համակ Զանգեզուրից վերնագրով յօդւածում, դաւառական կեանքի մութ կողմերը, մտրակել պետական պաշտօնեաների կաշառակերութիւնը, զանազան գրագիրների կեղտոտութիւնները և, խօսելով ժողովրդի տնտեսական աննախանձելի դրութեան մասին, ամենախիստ կերպով յարձակում էր վաշխառուների դէմ, «որոնք ուղղակի քանդում են երկիրը և ծծում խեղճ ժողովրդի արիւնը...» մի քանի կոպէկ կասկածելի պարտքի տեղ լսում են գիւղացու նոյն իսկ գիւղատնտեսական վերջին պարագաները, քշում են նրա դոմից վերջի կոմի ու հորթը, ամենամանողորմ աւազակի պէս և աւելի վատթարութեամբ ամուսինների պսակի մատանին՝ նոցա թշւառ կեանքի մի հատիկ ուրախ օրւայ այդ թանգագին նշանն անգամ՝ հանում ու տանում են և այլն և այլն, գրում էր թղթակիցը և աւելացնում՝ «ես ինքս ականատես էի մի այդպիսի տմարդ գործողութեան Զ. գիւղում, ուր վաշխառուի քարասրտութիւնը չափ ու սահման չունէր, որի ստոր պատկերի մօտ սուերներ են ուսու Ռազուլանեմներ և Կալուպաներ և այլն և այլն»:

Նայեցի ստորագրութեան. գրւած էր Մ. Ասլանեան:

—Այդ թղթակիցը նոյն մարդն է, որի մասին գրում է իմ բարեկամը—ասաց Մինասը—բարեկամիս տունը քանդողը նկարագրում է իւր սեպհական գործերը. և այդ մարդը պատահական թղթակից չէ, այլ թերթի մշտական աշխատակից, Այդքան ճիշդ կերպով նա նկարագրում է իր արածը և երկու նպատակի է հասնում. առաջին, տողավարձ է ստանում, և երկրորդ, միամիտ ժողովրդի մէջ առաջադէմ ժողովրդասէրի հուշակ վաստակում. Այդ պարոնը ձեր դասակարգին է պատկանում, այն դասակարգին, որը ինքն իրան լինտէլլիգենցիա է անւանում, որի 90 տոկոսը պատկոււմ է օժիտի վրա, որի իննսուն $\frac{90}{100}$ «արբութիւն», բարոյականութիւն և ղոցա նման բառեր իր լեկսիկոնից հանել է, որի idée fixe-ը հարստութիւնն է, որին հասնելու համար ամեն միջոց սուրբ է համարում, որը աշխարհքում միայն մի բանից է վախենում—աղքատութիւնից. բայց դէպի որը տգէտ հասարակութիւնը վերաբերւում է կոյր հաւատով, անսահման համակրութեամբ... Ահա թէ ինչու եմ հարբել. սիրտս տրաքւում է, ինչպէս չհարբեմ, ասաց վրդովւած Մինասը տեղից վերկենալով:

—Նա առաւ գլխարկը. հէնց սենեակիս մէջ դրեց գլխին, այնպէս որ ականջներն էլ ծածկեցին, և գնաց, Նախասենեակումս ի՞նչ դասակարգի հասցէին լսեցին հայհոյանքներ՝ և վերջապէս նա հեռացաւ:

Երբ նորա վերջին ոտնաձայնը կտրւեց, ես, նստելով տեղս, առաջ տեղական թերթը որ կարդամ, բայց չկարողացայ և, հակառակ իմ կամքի և ցանկութեան՝ այդ երեկոն չեմ մոռանում և շատ անգամ մտածում եմ թէ պատճառն ինչ է, որ ես այսպէս անօգտաւէտ դարձայ, որ իմ բարձր ուսումով ոչ ինձ եմ երջանկացրել և ոչ ինձ շրջապատող հասարակութեանը մի օգուտ տւել, որ մեր մէջ երեւան են գալիս այդպիսի վիրտուօզներ, որպիսին է իր արարքը նկարագրող վաշխառու թղթակիցը: Մաւանանդ մտածում եմ միշտ, որտեղից և ինչ ճանապարհով է մի որ և է անդրադէտ գործակատար զարգացել և ինձ քննադատում. նոյն իսկ վախենում եմ այդ հանգամանքից ուրախանալու տեղ: Մինասից խոյս եմ տալիս, և այդ երեկոյից յետոյ հետը չեմ խօսացել և ոչ մի խօսք: